

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 6. do 11. decembra 2003. godine, donijela je

ODLUKU

I

Historijsko područje – Harem Grabske (Hadži Begzade) džamije sa česmama na Grabu u Banjoj Luci proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čini harem džamije sa nišanima, šadrvan, mezaristan i česme na Grabu.

Nacionalni spomenik nalazi se na zemljištu označenom kao k.č. br. 441 i 496, novi premjer, k.o. Banja Luka III-8, općina Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina.

Objekat džamije koji se gradi na mjestu Hadži Begzade džamije porušene 1992. godine ne uživa režim zaštite jer nije izveden u skladu sa stanjem objekta prije njegovog rušenja i nije rehabilitiran u skladu sa Zakonom o sprovođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Republike Srpske", broj 9/02) i drugim važećim propisima, standardima i principima zaštite, pa ne ispunjava Kriterije za donošenje odluka o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ("Službeni glasnik BiH", br. 33/02 i 15/03).

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite i rehabilitacije utvrđene zakonom iz stava 4. ove tačke.

II

Vlada Republike Srpske dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će uvjete i osigurati sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

Potrebno je osigurati provođenje sljedećih mjera zaštite nacionalnog spomenika:

- izvorna namjena zaštićenog prostora ne smije biti promijenjena,

- harem džamije ograditi drvenom ogradom, kako je to izvorno rađeno, a korištenjem principa analogije;
- izvršiti dokumentiranje epigrafske građe mezaristana i harema džamije, uređenje mezaristana i harema džamije i saniranje oštećenih nišana;
- očistiti kanale sa svodovima kojim se česme snabdijevaju vodom;
- popločati pristup česmama kamenom po uzoru na postojeći;
- izvršiti hortikulturno uređenje platoa ispred česmi, upotrebom autohtonog bilja i zelenila.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Republike Srpske, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu i rehabilitaciju.

VI

Ova odluka dostavit će se Vladi Republike Srpske, ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje u Republici Srpskoj, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Republike Srpske i općinskim organima uprave nadležnim za poslove urbanizma i katastra, radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V, stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedavajuća Komisije

Ljiljana Ševo

Broj: 07-6-1077/03
6. decembra 2003. godine
Sarajevo

O b r a z l o Ź e n j e

Na osnovi Zakona o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2. stav 1. "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

Komisija je primila peticiju od strane IZ BiH Medžlisa Banja Luka, dana 27. 08. 2002. godine. U skladu sa odredbama zakona, a na osnovu člana V. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provođenju postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodni donošenju konačne odluke o proglašenju, izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- sadašnje stanje dobra,
- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju, utvrđeno je slijedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Graditeljska cjelina Hadži Begzade džamije¹ sa haremom sa nišanima,

¹ podaci o katastarskoj čestici broj 441, k.o. Banja Luka-III-8, na kojoj je bila izgrađena džamija Hadži Begzade preuzeti su sa karte (Republička geodetska uprava BiH, Katastarska općina Banja Luka III-8, list 151, Razmjera 1:1000, 1978. godina) i iz Elaborata Banjalučkog muftijstva o stanju Islamske zajednice, sakralnih i kulturnih objekta i vakufske imovine, Banja

mezaristanom, šadrvanom i česmama nalazi se u mahali Grab, na lijevoj obali Vrbasa u Gornjem Šeheru, u Banjoj Luci. Mahala Grab bila je posljednja tačka Banje Luke na starom putu za Mrkonjić Grad i Jajce (Bejtić, 1953, str. 94).

Historijski podaci

Osim postojećih mahala: Sultan-Sujejmanove (zvala se i Huncarija, Careva, Čaršijska ili Atik), Sofi-Mehmed pašine, Kubat, Osman Šahove, Ilidže, do osamdesetih godina 16. vijeka, u Gornjem Šeheru, nastale su još 4 mahale: Džafer-aga, Hadži-beg-zade, Kalendarija i Sitarija (Kreševljaković, 1991, str. 294-295).

Mahala Grab sa mesdžidom Ibrahima i 54 kuće spominje se 1604.godine u popisu mahala² nahije Banja Luka iz čega se može zaključiti da je kraj bio naseljen već u ranom osmanskome dobu. Kako se kasnije pojavljuju u historijskim izvorima dvije džamije, Džaferagina (porušena 1928. g. imala je drvenu munaru³) i Hadži Begzade džamija (postojala je do rušenja 1993.), to se ne može utvrditi kojoj od ove dvije džamije je bio osnivač Ibrahim. Naime, džamije su ponekad dobijale ime po onome ko ih je popravljao a ime osnivača se zaboravljalo. O osnivaču Hadži Begzade džamije nema posebnih historijskih podataka, a prvi put se pojavljuje s ovim nazivom u popisu mahala iz 1851. sa 31 kućom i 2790 groša poreza određenog za stanovništvo ove mahale (Bejtić, 1953, str. 115). Uz džamiju je bio harem koji se formirao već u XVII vijeku pošto se najstariji nišani mogu datirati u to vrijeme po svom obliku. Njihova identifikacija dosta je teška zbog oštećenosti i utonulosti nišana. Harem ima prostorni značaj kao centralni dio nekadašnje mahale oko džamije koja je 1969. godine izgubila autentični izgled, pa se može govoriti o ambijentalnim svojstvima samog harema, odnosno značaju očuvanja duha samog mjesta. Osim džamije značajan dio ambijentalne cjeline su bile česme, zatim stambeni objekti sa doksatima i kamerijama, te nekoliko dućana koji su građeni u nizu ispod stambenih objekata formirajući tako neku vrstu male čaršije. Svi dućani su poslije II svjetskog rata porušeni.

2. Opis dobra

Hadži Begzade džamija je bila izgrađena u tipologiji džamija sa četvorovodnim krovom, drvenom munarom i otvorenim sofama. Na fasadama je imala dva reda prozora. Krov je bio pokriven biber crijepom.

Luka, april 2000, str.14, a podatak o katastarskoj čestici broj 496, k.o. Banja Luka-III-8, na kojoj je Hadži Begzade mezaristan preuzet je sa iste karte (Katastarska općina Banja Luka III-8, list 151).

² "...Mahala Grab, drugim imenom Ibrahimovog mesdžida; kuća: imam 1, oženjenih 54, neoženjenih 14..." Opširni popis bosanskog sanžaka iz 1604. godine, Sv. III (Naziv originala: Defter-i-mufassal-i liva-i Bosna cild salis, Ankara, Tapu Kadastro, Kuyûd-1 Kadime Arşivi TD 479), Sarajevo: Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo: Orijentalni institut, 2000, str. 421.

³ Husedžinović, Sabira, *Vakufname-značajni istorijski izvori za upoznavanje urbane topografije Banjaluke XVI-XIX vijeka*, str. 95-115 (podatak preuzet od Arhiva Odbora Islamske zajednice Banja Luka).

Na mahfil se dolazilo iz sofa drvenim stepeništem. Godine 1909. ulazne sofe su zazidane. Prema dostupnoj fotografiji⁴, munara je bila drvena, izlazila je iz krova, imala je pokrivenu galeriju. Izgled galerije potvrđuje navode u pisanim izvorima, da su skoro sve džamije sa drvenom munarom u Banjoj Luci imale noviju munaru sa veoma malim otvorima na galeriji (tzv. "slijepe" munare). Sve munare su imale osmougaoni oblik, a visina im je bila oko 8 metara (visina mjerena od podnice tavana do alema munare). Galerija munare je malo proširena (za cca 10 cm) u odnosu na tijelo munare. Munara je bila veoma jednostavna bez ikakvih ukrasa i imala je vertikalne profilisane letvice, postavljene preko sučeljavanja vertikalnih dasaka obloge tijela munare, koje su raščlanjivale munaru⁵.

Poslije zemljotresa 1969. godine stari objekat je potpuno porušen, izgrađen novi sa betonskom munarom i betonskim lukovima otvorenih sofa⁶.

Sačuvan je harem sa nišanima. Najveći dio ovih nišana je bio od mekanog kamena sa tipičnom formom «turbana» a pojedini su imali visoke umjetničke vrijednosti. Bilo je i kvalitetnih stela sa kaligrafijom te monumentalnih stubova od sedre bez ukrasa. Sredinom ovog vijeka je prestalo ukopavanje. U malom haremu nalazi se desetak nišana bez natpisa i veći broj novijih nišana.

Nišan br. 1

Kameni nišan od sedre osmougaone osnove čiji je obim 51,5 cm a visina 37 cm.

Nišan br. 2

Kameni muški nišan od sedre sa turbanom kvadratne osnove 21x21 cm i visina 77 cm.

Nišan br. 3

Kameni muški nišan od sedre sa turbanom kvadratne osnove 13x13 cm i visina 57 cm.

Nišan br. 4

Kameni muški nišan od sedre sa turbanom potpuno utonuo u zemlju.

Nišan br. 5

Kameni nišan od sedre okrugle osnove čiji je obim 81 cm a visina 65 cm.

Nišan br. 6

---

⁴ izvor: fotografija (Muzej bosanske krajine, Banja Luka, Inv. broj FIT 18, snimljena oktobra 1967).

⁵ isto kao pod 7).

⁶ isto kao pod 5)

Kameni muški nišan od sedre sa turbanom pravougaone osnove 15x14 cm i visina 45 cm.

Nišan br. 7

Kamena ploča postavljena kao nišan, dimenzija 40x10x60 cm.

Nišan br. 8

Kameni muški nišan od sedre sa turbanom pravougaone osnove 16x15 cm i visina 77 cm.

Nišan br. 9

Kamena ploča postavljena kao nišan dimenzija 28x26x34 cm

Nišan br. 10

Kameni muški nišan od sedre sa turbanom pravougaone osnove 16,5x15,5 cm i visina 62 cm.

Nišan br. 11

Kamena ploča postavljena kao nišan dimenzija 19x9x70 cm.

U haremu se nalazi još desetak kamenih ploča koje vire iz zemlje.

Česme su danas najvredniji dio graditeljske cjeline zbog svog atipičnog rješenja. Naime, izgrađene su dvije česme, jedna do druge, obje u jednom zidu od kamena i na međusobnom razmaku⁷ od cca 180 cm. Druga neobičnost, kojom se ove česme izdvajaju od česama po drugim mjestima u Bosni i Hercegovini jeste u načinu dovođenja vode sa izvora. Izvori, kojima se česme opskrbljuju vodom, udaljeni su od česama oko 4 kilometra⁸. Voda se ne dovodi čunkovima nego izgrađenim zasvođenim zidanim kanalima koji su visine oko 1,40 m. Do terezije (rezervoara), vode u divergentnim pravcima, lijevo i desno od česme, zasvedeni, kamenom zidani, kanali. Dužina desnog kanala je 10,35 metara, a lijevog 3,40 metara, a visina do tjemena svoda 1,40 metara (što je omogućavalo ulazak čovjeka u kanale i njihov eventualni popravak⁹). Česme su građene u dvije faze¹⁰ s tim što je starija, desna česma, sa kraja XVI vijeka a druga dograđena u istom stilu vjerovatno u XVII vijeku. Iznad lijeve česme je bio tih o izgradnji česme, ali teško čitljiv¹¹.

⁷ misli se na osovinski razmak željeznih lula usta cijevi (Bejtić, 1953, str. 94) i Snimak česmi na Grabu poslije sanacije 1989, crtež preuzet od Dr Sabire Husedžinović.

⁸ Kreševljaković, 1991, str. 332.

⁹ Bejtić: 1953, str. 94.

¹⁰ vertikalna dilatacija (vertikalna spojnica se u pravoj liniji proteže cijelom visinom čeonog zida), između lijeve i desne česme, jasno ukazuje da česme nisu podignute u istom vremenskom periodu.

¹¹ na ovoj kamenoj ploči bio je i natpis o godini gradnje, ali je već 50-tih godina 20. vijeka, bio znatno istrugan tako da se niti jedno slovo nije razabiralo. Početkom 20. vijeka (prema

Česme se uzdižu iznad puta i nalaze se u zidu koji ima dužinu 6,75 m a visinu cca 1,90 m. Čeoni vijenac je nešto isturen prema vani kao i kod gotovo svih starih česama, dok su izljevi naglašeni sa dva prelomljena luka. Lule su iz novijeg vremena i napravljene su od željeza. Na česmi koja je nastala nešto kasnije (XVII vijek) bila je i ploča sa natpisom ali bez sačuvanih tragova godine popravke ili gradnje. Na lijevoj česmi, ispod ploče sa natpisom, su i tri kamena ukrasa u formi polujabuke¹². Tehnička obrada kamena, izvođenje kamenih konstrukcija dovodnih kanala i precizna izvedba dva prelomljena luka, kojima su naglašeni izljevi česama, svrstavaju česme u vrijeme kada je otomansko graditeljstvo u našim krajevima bilo u periodu svog najvećeg uspona, dakle u 16. ili najkasnije prvu polovinu 17. vijeka.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Hadži Begzade džamija nije bila obuhvaćena zaštitom.

Česme su imale status zaštićenog objekta kulturno-historijskog naslijeđa, po rješenju Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR BiH, iz Sarajeva, staro rješenje broj 63/52. od 31.01.1951. godine i novo rješenje broj 02-699-3, od 18.04.1962. godine.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Nisu vršeni istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi na objektu džamije.

Sve intervencije na objektu vršile su džematlije bez nadzora nadležne službe zaštite.

Na džamiji su 1909. godine zazidane sofe i vjerovatno promijenjena unutrašnjost, o čemu nema podataka.

Poslije zemljotresa 1969. godine džamija je porušena, izgrađena nova sa betonskom munarom i betonskim sofama¹³.

Godine 1989. Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Banja Luka izvršio je sanaciju česmi. Izvršeno je čišćenje kamenih površina, zamjena oštećenih dijelova, fugiranja, zaštita od vlage, i čišćenje od vegetacije, kao i čišćenje kanala¹⁴.

5. Sadašnje stanje dobra

Hadži Begzade džamija je minirana i potpuno porušena 04.07.1993. godine¹⁵ u ratu u Bosni i Hercegovini 1992-1995. Materijal je odvežen. Bašluci u

---

pisanjima u članku Franje Cipre u *Školskom vijestniku XIII, 1960*), razabirale su se još prve dvije brojke (1 i 2) neke godine iz trinaestog vijeka hidžretske ere (1786-1882), što je bila oznaka godine popravki tih česama (Bejtić, 1953, str. 94).

¹² ovaj motiv je veoma čest na starim nišanima.

¹³ isto kao pod 5)

¹⁴ Snimak česmi na Grabu poslije sanacije 1989., crtež preuzet od Dr Sabire Husedžinović.

¹⁵ Elaborat Banjalučkog muftijstva o stanju islamske zajednice, sakralnih i kulturnih objekta i vakufske imovine, Banja Luka, april 2000.

haremu džamije su oštećeni i zapušteni. Česme su sa dosta oštećenja zbog neodržavanja.

Na dan izvršenog uvida na terenu, 08.03.2003. godine, evidentirano je da su na mjestu srušene džamije izliveni betonski temelji i armirano-betonska ploča. Prilikom ponovnog izlaska na teren, 28.11.2003. godine, na mjestu porušenog objekta, bili su završeni grubi građevinski radovi na obnovljenom objektu. Obnovljeni objekat, gabaritnih dimenzija cca 8.05 x 12.45 metara, je sagrađen od opekarskih blokova, sa armiranobetonskim horizontalnim i vertikalnim serklažima, nadprozornicima i nadvojima, zidovima debljine cca 25, i sa novim dispozicionim rješenjem prostora džamije. Unutar objekta je izvedena armiranobetonska konstrukcija mahfila. Objekat nove džamije pokriven je jedinstvenim četverostrešnim krovom, kao pokrov je primjenjen falcovani crijep, a svi opšavi krova i oluci su urađeni od pocinčanog lima.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenikom («Službeni glasnik BiH», br. 32/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A. Vremensko određenje,

B. Historijsku vrijednost,

C. Umjetnička i estetska vrijednost

C.III. Proporcije (česme)

C.V. Vrijednost detalja (česme)

D. Čitljivost

D.IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru

E. Simbolička vrijednost,

E.II. Sakralna vrijednost

E.V.– značaj za identitet grupe ljudi

F. Ambijentalna vrijednost,

Fii – značenje u slici i strukturi grada

G. Izvornost (česme)

G.I. Oblik i dizajn

G.II. Materijal i sadržaj

G.III. Namjena i upotreba

G.V. Položaj i smještaj u prostoru

Sastavni dio ove odluke su:

- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Korištena literatura:

U toku vođenja postupka proglašenja harema Grabske džamije u Banjoj Luci nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

- 1953. Bejtić, Alija, *Banja Luka pod turskom vladavinom, Arhitektura i teritorijalni razvitak grada u 16. i 17. vijeku*, Naše starine I (Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine), Sarajevo.
- 1962. Džaja, Mato, *Banja Luka u putopisima i zapisima*, NP "Glas", Banja Luka.
- 1991. Kreševljaković, Hamdija, *Izabrana djela II, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)*, Sarajevo.
- 1998. Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga 2, Istočna i Centralna Bosna, 3. izdanje, Sarajevo.
- 1999. Husedžinović, Sabira, *Džamije Banja Luke u planovima austrijskih ratnih karata iz XVIII stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju 47-48, Orijentalni institut, Sarajevo.
- 1999. Bećirbegović, Madžida, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, 2.izd., Sarajevo.
- Arhitektonska dokumentacija nastala do 1995. (izvor: crteži preuzeti od Dr Sabire Husedžinović).
- april 2000. Elaborat Banjalučkog muftijstva o stanju islamske zajednice, sakralnih i kulturnih objekta i vakufske imovine, Banja Luka.
- 2003. Husedžinović, Sabira, elaborat o Grabskoj džamiji i česmama izrađen za Komisiju za očuvanje nacionalnih spomenika na osnovi građe u rukopisu neobjavljene knjige: «Dokumenti opstanka, džamije u Banjoj Luci.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Prof. dr. Sabira Husedžinović, vanjski saradnik
Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika*

Učesnici u istraživanju i izradi Prijedloga odluke:

- *Emir Softić, diplomirani inženjer arhitekture, saradnik za spomenike graditeljskog naslijeđa u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*
- *Hazim Numanagić, diplomirani orijentalista, vanjski saradnik Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika*